

Geloven vandaag (Mariënborg Magazine nr.2, juni 2014)

In 2011 hebben we ons in Mariënborg afgevraagd: “Wat geloof ik, wat geloven wij?”. Onder deze titel maakten we een brochure, waarin we een aantal perspectieven presenteerden die ons met deze vraag op weg konden helpen. In een twintigtal gespreksgroepen, verspreid over heel Nederland, hebben we geprobeerd antwoorden te vinden op de vraag naar ons geloven in de samenleving van vandaag. Het bleek toen dat de meesten van ons niet meer overweg konden met de oude geloofsbelijdenis. Het ‘Credo’ is/was een geheiligde tekst, maar stamt uit zo verre eeuwen dat de gebruikte woorden, begrippen en mysteries de meesten van ons niet meer raken. Maar wat geloven we dan wél?

Bij dit moment gekomen bleek dat we in die groepen grote moeite hadden om woorden te geven aan de beleving van ons christen-zijn in deze tijd. Dat is wellicht niet zo verbazingwekkend als je beseft dat we nog altijd gebakken zitten aan die oude termen voor onze geloofsbeleving, zoals verrijzenis en hemelvaart, verlossing, maagdelijke geboorte, zoon van God, Drie-eenheid, hemel en hel, (erf)zonde, genade, en nog zoveel meer. Velen in de groepen wisten wel iets te omschrijven van wat het navolgen van Christus voor hen betekent. Maar zij hadden moeite om hun nieuwe religieuze visies en ervaringen te verwoorden, ook als die wortelden in de oude traditie.

Hetzelfde probleem ervaren mensen in de vele kleine geloofsgemeenschappen die al sedert het Tweede Vaticaans Concilie bezig zijn te ontstaan, zowel binnen als los van de kerk. Dat kwam naar voren in het onderzoek dat Theo van de Kerkhof in 2013 op verzoek van Mariënborg uitvoerde. Hoewel mensen in die gemeenschappen een welbewuste eigen en kritische weg zijn gaan volgen, hadden velen, gevraagd naar de inhoud van de geloofservaring binnen die gemeenschappen, ook daar moeite dit te formuleren. We zitten, zo blijkt, nog sterk vast aan oude vormen en gedachten en kunnen zo onvoldoende formuleren wat ons heden ten dage bezielt.

Een handreiking bij onze sprakeloosheid

Het is om aan die sprakeloosheid tegemoet te komen dat Mariënborg een handreiking wil bieden om samen, en ieder voor zichzelf, woorden te vinden voor wat wij geloven. Gelukkig zijn er al de nodige schrijvers die ons daarbij kunnen helpen, zoals Hans Küng, Francis Spufford, Frédéric Lenoir en Roger Lenaers. De laatstgenoemde, de Vlaamse jezuïet Roger Lenaers, willen wij hier speciaal als voorbeeld en leidraad nemen voor het ontwikkelen en verwoorden van een eigentijdse geloofsvisie.

Geloven vertrekt vanuit een visie op God. Ons godsbegrip is het fundament van al ons gelovig denken en handelen. Daarom is het van belang dat Lenaers op een begrijpelijke en indringende manier God naar een menselijk niveau haalt. Hij spreekt dan over ‘God-in-den-hoge’. Aan de hand van Lenaers zijn we gaan proberen te formuleren wat ons geloof is. We hadden ook een van die andere schrijvers kunnen kiezen. Het doet er niet zo toe, als het voorbeeld ons er maar toe brengt om zelf te gaan formuleren wat er in ons is, wat we in het geloof met elkaar kunnen delen. Het gaat ook niet om theologie, om wetenschap, maar om geloofsbeleving. Het zou mooi zijn als het gesprek daarover ook in de (nieuwe) geloofsgemeenschappen gaat plaatsvinden.

Als we met Lenaers God van z’n hoge voetstuk halen als bron van alle gezag, kunnen we in gesprek met elkaar leren onder woorden te brengen wat Hij dan wél voor ons betekent. Ongetwijfeld zullen we dan ook op het spoor komen van wat de gevolgen zijn van het niet meer leven met een alvader, een schepper van hemel en aarde. Die gevolgen zullen betrekking hebben op

- ons geloof (geloofsleer),
- ons alledaagse christen-zijn (zedeleer),
- de bestuurlijke gang van zaken in de Kerk (kerkorde).

Tot bezinning daarop wil wat hierna volgt, een eerste aanzet zijn, als oefening ook in zelf formuleren. Zeker is dat wij met elkaar een lange, maar ook uitdagende weg te gaan hebben om ons geloof op een nieuwe, inspirerende manier tot uitdrukking te brengen in de samenleving van vandaag.

Een nieuw godsbeeld

In de tweede helft van de vorige eeuw leek het erop dat religie samen met de ontkerkelijking langzaam maar zeker uit de samenleving zou verdwijnen. Maar daarin is een kentering gekomen: religie is een eigenstandige factor. Religie blijkt niet in functie van de Kerken te staan. Nee, Kerken staan in functie van religie! Zij bieden een kader voor de beleving ervan.

De veranderde positie van religie in de samenleving is misschien wel de grootste uitdaging voor geloofsgemeenschappen. Religie staat nu weer op de agenda als bron van verdieping en zingeving, maar die is meer persoonsgericht geworden. Mensen zijn in het religieuze veld hun eigen weg gaan zoeken. Dat heeft oude spanningsvelden tussen gelovigen en de kerkleiders aangewakkerd en nieuwe spanningsvelden tussen orthodoxe en vrijzinnige gelovigen onderling opgeroepen, maar het heeft vooral ook ruimte geschapen voor nieuwe visies op God, nieuwe godsbeelden. De beleving van 'God' is fundamenteel aan het veranderen in onze samenleving en dat heeft ingrijpende gevolgen. We staan dan ook op een keerpunt in de christelijke traditie.

Eeuwenlang zag de gelovige mens God als *de almachtige, boven de aardse werkelijkheid uitgaande Schepper van en Heerser over de kosmos*; als degene die alles bestiert, beloont en bestraft en van wie de mens geheel afhankelijk is. Het is de '*God - in - den - hoge*', zoals Roger Lenaers hem betitelt. De manier waarop de moderne samenleving, en zeker de steeds verder seculariserende westerse variant daarvan, zich ontwikkelt, maakt het steeds moeilijker nog in een dergelijke almachtige, 'in den hoge' levende God te geloven. In de uiterst gewelddadige twintigste eeuw heeft het kwaad zich op zo'n extreme manier laten zien, dat voor een groot deel van de mensheid een van boven ingrijpende en goedwillende God zelfs onbestaanbaar geworden is.

Toch ontkomen velen niet aan de ervaring dat er een werkelijkheid, een fundament, is waarop het leven rust; dat het leven niet iets is dat toevallig ergens begint en toevallig ook weer eindigt, zonder dat er veel zin achter ontdekt kan worden. Sommigen verwoorden dit met "er is wel iets". Anderen noemen die mysterieuze, nauwelijks te benoemen werkelijkheid de 'Ene', de 'Eeuwige', 'God', of spreken over dat mysterie als 'Liefde', 'Liefdes- of Levenskracht'. Zij zien die werkelijkheid dan niet als '*in den hoge*', maar eerder als een '*God van onderen*', als grond en bron van alle bestaan. Voor hen is er dus geen god die naar eigen goeddunken van boven af ingrijpt en stuurt, maar wel een god als grond van hun eigen bestaan, van waaruit de mens verantwoord autonoom kan handelen.

Dat is wat in diverse toonaarden ook wordt beweerd door de al eerder genoemde auteurs als Küng, Spufford en Lenoir, en ook door anderen. Met name Roger Lenaers werkt de idee van de ene werkelijkheid uit in aspecten van de christelijke geloofstraditie. Bij Lenaers is de 'autonomie van de mens' een kerngedachte, die hij theologisch fundeert in die ene werkelijkheid, ofwel in de 'autonomie van de kosmos' zoals hij die nader omschrijft. Vanuit dit autonomieprincipe duidt Lenaers dan het mysterie van God heel indringend als de "diepste innerlijke wet van de mens".

De christen die zich herkent in deze beleving van de Eeuwige, zal dat mysterie nader benoemen en er een invulling aan geven aan de hand van het evangelie van Jezus Christus, waarin de werkzaamheid van de Eeuwige geconcretiseerd wordt in uiteindelijk een onvoorwaardelijke liefde. God IS Liefde, en deze is het meest tastbaar in de liefde tussen mensen.

Spanningsvelden.

De Verlichting en de doorwerking daarvan in de hedendaagse westerse, democratische samenleving hebben ervoor gezorgd dat de mens, en dus ook de gelovige mens, zelfstandig is gaan denken over zijn 'condition humaine'. Hij neemt niet meer voetstoots aan wat hem van hogerhand wordt geleerd. Kritisch als hij is, toetst hij iedere leer en ieder gebod van boven - of die nu komen van een geestelijke of een wereldlijke overheid - aan zijn eigen geweten en aan zijn eigen inzichten.

Dat heeft soms spanningen opgeroepen en gelovigen en kerkleiders, ook in Nederland, uiteen doen groeien. Deze problematiek heeft ertoe geleid dat een aantal geloofsgemeenschappen zich autonoom hebben opgesteld tegenover de kerkelijke hiërarchie of geneigd zijn dit te gaan doen. Wel willen de meeste blijven behoren tot de katholieke geloofsgemeenschap als geheel.

Het is niet alleen een kwestie van kerkelijke discipline die hier aan de orde is. De problematiek is fundamenteeler. Zij raakt aan de wijze waarop de gelovige christen van deze tijd God, de Eeuwige, de Ene, ervaart in relatie tot de concrete werkelijkheid waarin hij leeft. Zij heeft alles te maken met het veranderde godsbeeld dat hiervoor werd beschreven. Deze verandering van de beleving van God raakt de fundamenten van de christelijke geloofstraditie en zal daarom, wil die traditie nog zeggingskracht houden in onze moderne tijd, consequenties hebben voor de inhoud van het traditionele christelijke geloof. Als belangrijk en even onvermijdelijk gevolg daarvan zal ook de visie op en de plaats van de leiding van de geloofsgemeenschap - zowel plaatselijk als wereldwijd - fundamenteel anders (moeten) worden.

Ontwikkelingen in het theologisch denken.

Voor een goed begrip van de ontwikkelingen in het gelovige denken, die zich in de laatste decennia in onze Kerk hebben afgespeeld, moeten we teruggaan naar het Tweede Vaticaans Concilie. Dat Concilie heeft na eeuwen van starre hiërarchie en stilstand, een eerste aanzet gegeven tot meer openheid naar de moderne samenleving en dus naar dit nieuwe denken toe. Met name heeft het aan de leken gelovige meer de ruimte gegeven tot zelfstandig denken. De dogmatische constitutie over de Kerk '*Lumen gentium*' presenteert een nieuwe visie op de geloofsgemeenschap als het 'Volk Gods'. Zij neemt in een zekere mate afstand van de oude visie waarin de hiërarchie, de clerus en de religieuzen eigenlijk het hart van de kerk uitmaakten en waarin de overige gelovigen gehoorzaam volgden. In de constitutie wordt een aanzet gegeven om deze starre tweedeling tussen het gelovige volk en hiërarchie te doorbreken. De geloofsgemeenschap is als geheel het Volk Gods en is daarmee erkend als het wezen van de Kerk.

Inmiddels zijn we een halve eeuw verder. Het menselijk denken heeft zich verder ontwikkeld, de samenleving is ingrijpend veranderd. Men zou mogen verwachten dat het vernieuwend theologisch denken dat in Vaticanum II begonnen is, zich eveneens verder heeft ontwikkeld. Dat is nauwelijks gebeurd. Integendeel, in de eerste jaren na het concilie heeft een invloedrijk deel van de kerkleiding er alles aan gedaan om de positieve uitkomsten van het concilie te minimaliseren. "De waarheid is immers onveranderlijk", ook al verandert de samenleving fundamenteel. Die rigide stellingname heeft zijn doorwerking gehad op de ruimte die aan

theologen werd toebedeeld. Als een van de meest effectieve middelen tot het beschermen van 'de waarheid' hanteerde Rome daarbij een behoudend beleid bij bisschopsbenoeringen, iets waarvan de resultaten, ook in Nederland, nog steeds zichtbaar zijn.

Vaticanium II is hoopvol begonnen en heeft ook positieve resultaten voortgebracht, maar de op gang gebrachte vernieuwing is blijven steken. Na het concilie heeft een groot deel van de kerkleiding gedaan alsof nu de onveranderlijke waarheid, wat anders geformuleerd, opnieuw voor eeuwig is vastgesteld. In die geest denkt en handelt ook nog steeds het grootste deel van de kerkelijke hiërarchie.

De concilieteksten laten soms ook heel concreet zien, hoe Vaticanum II halverwege is blijven 'hangen', zoals bv. in de volgende passage uit het hoofdstuk over de leken in *'Lumen gentium'*:

“Naar de mate van de kennis, de bevoegdheid en de bekwaamheid waarover zij (= de leken) beschikken, zijn zij gemachtigd en meermalen zelfs verplicht hun mening uit te spreken in aangelegenheden die het welzijn van de kerk aanbelangen.” Dan wordt dit echter meteen weer ingekaderd: *“Dit dient, waar het mogelijk is, te geschieden door instellingen die daartoe door de Kerk worden opgericht, en altijd met waarachtigheid, moed en voorzichtigheid, in eerbied en liefde voor degenen die krachtens hun heilig ambt in de persoon van Christus optreden”.* Waar dan onmiddellijk op volgt: *“Zoals alle christengelovigen behoren de leken al hetgeen de gewijde herders, die immers Christus vertegenwoordigen, als leraren en bestuurders van de kerk voorschrijven, met christelijke gehoorzaamheid zonder aarzelen te aanvaarden.”*

De noodzaak van bezinning op een nieuw godsbegrip

Het gevolg van dit alles is dat de hedendaagse gelovige zich steeds minder herkent in de theologie van de officiële Kerk, die nog steeds uitgaat van 'God - in - den - hoge'. De kerkleiding, ook in Nederland, denkt en handelt derhalve ook: 'van boven naar beneden'. Zij moet immers de 'waarheid van boven' leren en bewaren. Dat is dan niet zozeer een problematische handelwijze omdat zij daarmee handelt in strijd met de democratische principes van de moderne tijd, maar veeleer omdat zij het wezen van de Kerk als Volk Gods, zoals verwoord door Vaticanum II, niet aanvaardt.

Dit fundamentele verschil in beleving van de Eeuwige moet wel leiden tot wederzijds onbegrip en zelfs conflicten tussen plaatselijke geloofsgemeenschappen en hiërarchie. De beleving van 'God - van - onderen' vraagt om een ander soort leiding. Zij vraagt niet om richtlijnen van *boven*, maar om steun van *onderen*, om inspiratie en bemoediging. Maar zij vraagt meer nog om geëmancipeerde gelovigen, die zich bewust zijn van wat hen bezielt, die daaraan trouw willen zijn en de moed hebben om hun oprechte drijfveren te volgen.

Om recht te doen aan de breed gedragen visie dat we leven in één, ongedeelde werkelijkheid hebben we een nieuwe theologie nodig, d.w.z. bezinning op een nieuw godsbegrip dat vertrekt vanuit de overtuiging dat het goddelijke leeft in al het zijnde en derhalve ook in ieder mens. De door Vaticanum II gepropageerde visie op de Kerk als 'Volk Gods' biedt wonderlijk genoeg al ruimte voor een dergelijke theologie. In dit beeld van de Kerk leeft immers Gods geest in ieder mens en dienen de oprechte overtuigingen van gelovigen als waarachtige uitingen van die Geest te worden verstaan. Het is juist dan aan de theologie als wetenschap om de wijzen waarop God wordt beleefd, te ordenen en betekenis te geven.

In de inleiding gaven we het al aan: op zoek gaan naar een nieuw godsbegrip dat gebaseerd is op die ene werkelijkheid waarin we leven, heeft consequenties zowel voor ons geloof en christen-zijn als voor de kerkorde. Om die consequenties wat helderder voor ogen te stellen, geven we van ieder van de genoemde categorieën een nadere concretisering:

- Geloof

Als we ervan uitgaan dat er maar één werkelijkheid is, zullen we het dualisme van ons traditionele geloof moeten loslaten. Er is dan geen scheiding meer tussen de goddelijke en menselijke wereld: het goddelijke en menselijke vallen samen, het mysterie van het leven leeft ook in de mens.

De in de theologie ontwikkelde idee van de Drie-eenheid wordt dan problematisch omdat de mens daarin niet betrokken is. Er is een scheiding aangebracht tussen de wereld van God en mens. Dat wordt anders zodra we de idee van die scheiding loslaten. Jezus, opgenomen in de Drie-eenheid, kunnen we dan gaan zien als prototype van de mens, het ultieme voorbeeld van waarachtig menselijk leven. Jezus, die van oudsher is erkend als de mens in wie het goddelijke en menselijke is verenigd, maakt binnen die ene werkelijkheid het wezen van ieder mens zichtbaar. Jezus is dan - in zijn en ons diepste wezen! – gelijk aan alle mensen. Het hoeft geen betoog dat een dergelijke gelijkstelling cruciale consequenties heeft, niet alleen voor de betekenis van Jezus, maar ook voor veel andere aspecten van ons geloof.

- Christen-zijn

De mens die van nature het goddelijke principe in zich meedraagt, hoeft en kan zich niet richten op iets of iemand buiten de werkelijkheid als hij zijn weg naar 'verlossing', naar heelheid of de volheid van het leven, wil vinden. Dan is het leven gericht op zelfrealisatie, op de realisatie van het ware zelf, het tot eenheid brengen van het goddelijke en menselijke dat hij in zich draagt.

De centrale christelijke levensopdracht 'bemin je naaste als jezelf' krijgt daarmee een nieuwe betekenis. De liefde en zorg voor de ander staat dan niet los van jezelf, laat staan dat die zorg concurreert met die voor de ander. Liefde voor jezelf wordt dan voorwaarde en uitgangspunt voor de liefde voor de naaste. Maar liefde voor jezelf, weten we wel wat dat betekent? Het zou wel eens een levenslange ontdekkingsstocht kunnen zijn.

- Kerkorde

De traditionele wijdingen van het priester- en bisschopsambt en de daaraan ten grondslag liggende kerkorde zijn theologisch gebaseerd op een hogere, goddelijke orde. "Christus zelf is de bron van het ambt in de Kerk", zegt de Katechismus. Maar als er geen 'God-in-den-hoge' is, gescheiden van de mensheid, en Jezus het prototype van de (ware) mens is in wie de Geest leeft, dan wordt de roeping en wijding van voorgangers en kerkleiders voltrokken door de Geest in de gemeenschap van gelovigen.

Deze nieuwe visie op de werkelijkheid heeft heftige consequenties. We zullen er dan ook de tijd voor moeten nemen om die met elkaar onder ogen te zien en te doordenken. Is nu de vrees terecht dat, bij deze andere visie op God, het geloof wordt uitgehold en dat er van de christelijke levensvisie niets overblijft?

Dat is zeker niet het geval. Lenaers, die deze visie theologisch heeft uitgewerkt, geeft dat ook duidelijk aan. God wordt niet afgeschaft, maar anders beleefd. Weliswaar moeten theologische vraagstukken zoals bv. die van de Triniteit, Openbaring en leergezag, opnieuw doordacht worden, maar het evangelie van Jezus Christus blijft de leidraad van het leven van de gelovige christen, of God nu van boven of van onderen wordt ervaren.

De opdracht van de christen in de samenleving, ook de moderne, blijft er een van het bevorderen van gerechtigheid, vrede en naastenliefde. Hij zal zich echter meer dan ooit ervan bewust worden dat dit alles begint bij hemzelf, bij het leren kennen van zijn eigen wezen. Hij beoefent gerechtigheid, vrede en naastenliefde immers niet als een 'opdracht van boven', maar van binnenuit, als zelf verantwoordelijke en autonoom handelende mens.

Een nieuw perspectief voor geloofsgemeenschappen

Het hiervóór genoemde autonomieprincipe impliceert in de woorden van Lenaers, dat de mens het mysterie van God, de 'Oerliefde', in zichzelf meedraagt als zijn 'diepste innerlijke wet'. Die visie biedt een nieuwe uitdaging voor de geloofsgemeenschappen. Vanuit deze visie kunnen zij leerplaatsen worden waar dat goddelijke mysterie in de mens ontdekt en tot leven gebracht kan worden.

Wellicht maakt het persoonsgerichte in de zoektocht van de moderne mens zichtbaar dat er in onze tijd een besef groeiende is dat een mens er allereerst zelf toe doet: dat het verbeteren van de wereld begint bij jezelf! Immers, als het 'licht' in de mens leeft, zoals Jezus zegt, zal dat ontdekt en gevoed moeten worden. Pas als een mens weet wie hijzelf is, als hij gelooft in zijn goddelijke bron, in het licht en de liefde die zijn erfdeel zijn, kan hij die leren belichamen en anderen waarachtig dienen.

In de christelijke traditie is de ontwikkeling van die goddelijke bron, het geweten, bepaald niet gestimuleerd. Maar ook als het geweten wordt erkend als gezagsbron, is het verstaan ervan nog geen klare zaak. Mensen hebben anderen nodig om dit verstaan uit te zuiveren. Alleen in de confrontatie met de wereld om hen heen kunnen mensen zich ontdoen van allerlei storende factoren, van angsten en kleinmenselijke egobewegingen. Anderen kunnen een spiegel zijn en mensen confronteren met hun blinde vlekken. Dit inzicht leefde al in de Oudheid, waar we het terugvinden in het Latijnse woord voor geweten: 'conscientia', *samen* weten. Juist in het bijeenleggen van onze verschillen vinden we onze rijkdom en kunnen we het mysterie van 'de Waarheid' het dichtst benaderen.

Wat is dus nodig?

Willen (zelfstandige) geloofsgemeenschappen vitaal kunnen blijven en toekomst hebben, dan zullen zij zich moeten bezinnen op wat de inhoud is van hun 'samen geloven'. De nieuwe geloofsvisie en het perspectief dat hiervóór beschreven is, kan daarbij als leidraad dienen. Zij zullen daarbij gesteund moeten worden door deskundige 'leiders'. Leren, vieren en dienen doe je niet zomaar uit de losse pols. Dat vergt allereerst inspirerend leiderschap, maar ook organisatie. Kerkleiders hoeven niet te worden afgeschaft, zij blijven nodig, niet als mannen die van boven af regels stellen, maar als mannen én vrouwen die luisterend en dienend het geloof van de gemeenschap ondersteunen.

Het is dus ook nodig dat de huidige kerkleiders zich proberen in te leven in de godservaring van de moderne mens. Dat vergt een fundamentele theologische herbezinning en bovendien een radicale verandering van mentaliteit en structuur van leiding geven. Of dat mogelijk is binnen het traditionele instituut, is een vraag. Of dat noodzakelijk is, is een 'zeker weten'. Zonder inspirerende leiders die de geest van de tijd verstaan, zal de traditionele Kerk geen toekomst hebben.

Het ligt in de rede om de aspecten van ons christelijke geloof opnieuw te bezien vanuit het bewustzijn dat er slechts één werkelijkheid is. Lenaers' uitvoerige theologische bijdrage daaraan biedt ons goede mogelijkheden daarvoor. Aan het ondersteunen van de geloofsgemeenschappen, die zich willen ontwikkelen in de hier geschetste zin, zou Mariënborg een bijdrage kunnen leveren door het verder (laten) ontwikkelen van dit gedachtegoed en het organiseren van geloofsgesprekken, leerhuizen, congressen e.d..

Tom van den Beld en
Hans van der Horst,
maart 2014